

PALMIRO TOGLIATTI

**– manden der ville
have været gartner**

Af Gert Sørensen

En nylig udkommet biografi over Palmiro Togliatti ser den italienske kommunistleder i det modsætningsfyldte felt mellem Sovjets stalinisme og Vestens parlamentarisme. Biografien selv er skabt i et spændingsfelt, påbegyndt før Murens fald og afsluttet efter.

Hvis ikke Togliatti var blevet leder af det italienske kommunistparti og en af den internationale kommunistiske bevægelses største skikkelser, ville han efter eget udsagn have foretrukket en mere tilbagetrukket levevej som gartner. Det afslørede han over for damebladet *Grazia's* læsere i 1963. Denne overraskende information har Aldo Agosti fortjenesten af at have gravet frem og gjort tilgængelig i sin biografi fra 1996 over Palmiro Togliatti (1893-1964), den hidtil mest omfattende og dokumenterede om denne centrale skikkelse i det 20 århundrede. Værket bygger på PCI's og Kominterns nyåbnede arkiver. Vigtige kilder er også andres erindringer og en lang række videnskabelige og monografiske afhandlinger. Men den vigtigste kilde er dog Togliatti selv, som han træder frem i taler og skrifter og interviews.¹

Agosti har først og fremmest skrevet en politisk biografi. I forgrunden er Togliatti som offentlig intellektuel, der reflekterer sin tids erfaringer og fremtidsvisioner fra et bestemt sted. Dette valg er nødvendiggjort af, at privatmennesket Togliatti kun sporadisk er tilgængelig via efterladte dokumenter og breve. Det skarpe skel går dog ikke kun her, da læseren hurtigt bliver klar over, at også væsentlige dele af Togliatti's egentlige politiske virke ligger hen i et mørke, der ikke uden videre kan klassificeres som *privacy*. Det gælder hans optræden ikke bare som øjenvidne men også som en langtfra anonym aktør under Moskva-processerne i slutningen af 30'erne.

Efter forfatterens eget udsagn i bogens forord blev biografien påbegyndt tilbage i 1988, endnu inden Murens Fald, og altså afsluttet på et tidspunkt hvor Sovjetunionen og det italienske PCI, de to fiksstjerner i Togliatti's univers, var henh. opløst og omdannet til to partier, det venstredemokratiske PDS og Rifondazione Comunista. Arbejdet blev således indledt, da verdenskommunismen nok var i krise, men havde taget visse initiativer til fornyelse under fx Gorbatsjov; og det blev færdiggjort med en karakter mere af tilbageblik over et falleret

projekt end af at være skrevet indefra i en historisk bevægelse stadig med muligheder for og især forventninger til at præge udviklingen.

Den "kommunistiske" historieskrivning i Italien har, fremskyndet af verdenshistoriens omstændigheder, måttet flytte og nydefinere sine paradigmer. Til sammenligning konkluderede Giovanni Procacci sin bog om italienernes historie fra 1968 med disse betragtninger over Togliatti's død og begravelse fire år tidligere: «Da liget kom tilbage til Italien [fra Sovjetunionen], fulgte en million mennesker hans bære. Endnu mens han levede, blev han i kraft af sit klarsyn og sin fasthed sammenstillet med Cavour [arkitekten bag Italiens samling]. Men Cavour døde på toppen af sin karriere. Togliatti derimod døde i et nydelsessygt og vulgært Italien [oven på det økonomiske mirakel]. Den tristhed, der prægede folkemængden, som ledsagede ham for sidste gang, afspejlede en bevidsthed om, at målet ikke var blevet nået, og en fornemmelse for, at vejen foran ville blive lang og trælsom».²

Der er selvsagt ikke megen triumfalisme at spore i disse neddæmpede ord, men på den anden side afskriver de heller ikke fremtiden ganske. Agosti står derimod ved vejs ende, hvor det ikke så meget er tristessen som den globaliserede glemsel, der skal erindres op imod. Endnu for Procacci stod århundredet åbent, mens Agosti har taget Hobsbawm's nu kanoniserede "korte århundrede" til sig for med denne periodisering at indramme den nu afviklede tid, historien havde tildelt Togliatti og hans eksperiment.³ Perioden, den engelske historiker opererer med, dækker tiden fra den første verdenskrig og den russiske revolution og frem til 1991, præget som den for Europas vedkommende har været af permanent borgerkrig med kommunismen og fascismen som afgørende omdrejningspunkter. I overensstemmelse med denne nye realisme i historieskrivningen har *New Cambridge History of Europe* kaldt bindet om samtidshistorien for "Voldens Tidsalder". Det er umiddelbart indlysende, at en sådan karakteristik angiver en anden læsenøgle, end hvis det havde stået til den kommunistiske tradition og herunder Togliatti's

egen selvforståelse at give sin version af forløbet. Århundredet anskues nu mere fastlåst i sine egne konflikter end overordnet styret af en indre fremdrift mod bæredygtige løsninger.

Biopolitikken

Politiker eller gartner? Er der nødvendigvis en modsætning mellem disse to tilsyneladende forskellige verdener, som Togliatti efter eget udsagn skal have svinget imellem som den reelle profession over for den virtuelle? Som gartneren ser politikeren det som sin opgave at skabe de bedste vækstbetingelser for mennesket i samfundsorganismen og altså også fjerne ukrudt og anden årsag til misvækst. Der er her tale om en nærliggende metaforisk glidning, der ved en nærmere dybdetanke synes at afdække et bredere kulturhistorisk betydningslag af allerstørste vigtighed for en indkredsning af Togliatti's intellektuelle ballast og bane. Med de henkastede bemærkninger om sine alternative botanikinteresser til et dameblad – altid modtagelig for de kuriøse afsløringer ikke mindst fra en tilknapet og kølig rationalist som den kommunistiske partileder – leverede Togliatti selv nogle spinkle, men dog mulige stikord til at sammentænke politik og biologi. Selvom Agosti ikke eksplicit bruger betegnelsen biopolitik, er det som om hans biografi kredser om dette spørgsmål og formodentlig heller ikke kan gøre andet, når han har valgt at portrættere en person, der har været med til at præge det 20. århundrede og som få formået at gøre sit liv til en del af dette århundredes forhåbninger og agoni.

Om noget udvidede den første verdenskrig politikken til også at være et anliggende for kroppen, når staterne kastede millioner af unge ud i løbegravene mod indadtil at opnå en vis styrkelse af den national-folkelige opbakning. Krigen førte politikken tilbage til et liv-og-død paradoks,⁴ fordi den ikke bare udkæmpedes mellem de enkelte stater men også mellem de enkelte staters klasser og mellem den enkelte krops fortrængninger og frisættelser af behov og impulser. Det er blevet sagt, at krigen 1914-18 allerede indeholdt hele det

Togliatti begrades i Rom 25.8.1964.

Palmiro Togliatti 1893-1964

korte århundrede i sig.⁵ De italienske futurister kundgjorde i deres manifest, at krigen var at opfatte som en hygiejnisk foranstaltning, der rensede samfundsorganismen. Det Europa, der gik ind i krigen, så ganske anderledes ud og havde ganske andre fremtidsperspektiver ved krigens afslutning. Nye eliter og politiske strategier tog over. I Rusland, i Tyskland og i Italien blev de ikke bare biopolitiske, men også transnationale mønstre formet, der skulle blive afgørende for Togliatti og hans generation af ligesindede.

Den russiske revolution udkastede en mo-

del for samfundsudviklingen, der ikke længe først og fremmest var forankret i nationen og i den territoriale integritet, men anlagde et globalt perspektiv med massernes behov som målestok. De nationale forskelle kunne dog ikke negligeres. Det blev således hurtigt klart for det nystiftede Komintern, at den russiske vej til kommunismen ikke uden videre var eksportbar. Lenin erkendte forskellen mellem Øst og Vest og formulerede et strategisk dobbeltperspektiv, som Komintern tog op i 20'erne i parolen om enhedsfront. Selvom kapitalismen generelt blev anskuet som befindende sig i sin definitive forfaldsfase med visse momenter af stabilisering specielt i midten af årtiet, krævede de forskellige politiske traditioner en mere differentieret overgangsstrategi. Det borgerlige parlament havde ganske vist i historisk henseende overlevet sig selv og allerede i revolutionens foregangsland Rusland åbnet det proletariske diktators epoke; men politisk havde det i Vesten stadig en fremtid for sig.⁶ Det dobbelte perspektiv kom til at danne det grundlæggende paradigme for Togliatti's virke, når han intellektuelt og også geografisk forstod at bevæge sig mellem det nationale italienske niveau og det internationale i Komintern. Senere talte man også om Togliatti's tvesind, hans *doppiezza*, altså dobbelte loyalitet.⁷

PCI's grundlæggelse og Komintern

Togliatti sluttede sig til den socialistiske arbejderbevægelse i Italiens fremmeste industriby, Torino. På baggrund af de erfaringer, han høstede under de store strejker og fabriksbesættelser i de to røde år 1919-20 bl.a. som medredaktør sammen med Antonio Gramsci på kampskriftet *L'Ordine Nuovo*, brød han med Socialistpartiet, PSI, og deltog med den øvrige Torino-gruppe i dannelsen af Italiens kommunistiske parti, PCI, i 1921. Endnu på dette tidlige tidspunkt stod Togliatti og Gramsci dog i skyggen af Amadeo Bordiga.⁸

De første år orienterede Togliatti sig efter den venstre kommunistiske linje, som Bordiga

stak ud, selvom dennes uforsonlighed bragte PCI på kollisionskurs med Komintern's nye paroler om enhedsfront mellem kommunister og socialister. Argumentet lød, at det ikke just ville være troværdigt så kort tid efter PCI's dannelse at søge et samarbejde med det parti, man lige havde brudt med. Først i 1924 tog Togliatti endelig parti for den centrumsgruppe omkring Gramsci, som bakkede op om Komintern's linje og fik støtte fra Moskva.⁹ Ved PCI's tredje partikongres i Lyon i 1926 blev Bordiga-fløjen definitivt marginaliseret. Togliatti var allerede da blevet en så central figur i partiet, at han var blandt forfatterne til de vedtagne politiske teser. Forholdet til Komintern blev udslagsgivende, fordi alene denne organisation kunne sikre ikke bare Togliatti's men også det unge PCI's politiske overlevelse i en tid, der mere og mere delte de militante kommunister i dem, der blev fængslet, dem, der gik under jorden, og dem, der som Togliatti selv blev tvunget i eksil.

I 1924, to år efter "Marchen mod Rom" havde Mussolini endog held til at vende regimets statsmord på den socialistiske politiker Matteotti til egen fordel. Det lykkedes *Il Duce* at splitte de antifascistiske oppositionspartier og forpurre ethvert alternativ, som også PCI havde forsøgt at bidrage til ved at lancere en parole om dannelsen af et antiparlament. Kommunistpartiets og Bordiga's analyse af fascismen som et forbigående fænomen, der ville opløse sig af sig selv, når de traditionelle borgerlige eliter påny havde fået greb om situationen, viste sig illusorisk.

I juni 1924 ankom Togliatti til Moskva som sit partis repræsentant ved Komintern's V verdenskongres. I forlængelse heraf blev han indvalgt i EKKI. Dette skulle blive optakten til en lang karriere på højeste plan i den internationale kommunismes nomenklaturas forskellige organer (fx præsidiet), der yderligere blev begunstiget, da Togliatti, også kaldet Ercoli, i februar 1926 blev tvunget til at gå i eksil for først at vende tilbage til Italien atten år senere. Denne bredere ideologiske og organisatoriske kontakthorizont gjorde helt naturligt Togliatti til en af arkitekterne bag PCI's

bolsjeficering i midten af 20'erne, der skulle omdanne partiets medlemmer fra tro tilhængere til mere militante kadre og gøre dem bedre rustede til konfrontationen med fascismen.¹⁰

Den intentiverede skolingskampagne i Komintern og i de forskellige nationale sektioner havde dog endnu et formål. Den russiske revolutions verdenshistoriske mission kunne ikke længere adskilles fra først en ideologisk og sidenhen, i 30'erne, også en fysisk eliminering af visse vildskud, som den nye politiske klasse omkring Stalin mente at have en legitim ret til at udgrænse med alvorlige konsekvenser for de således stemplede, om de så lå til venstre som Trotskij eller til højre som Bukharin. Virkningerne i den lokale italienske afdeling blev hurtigt traumatiske og i grunden aldrig forvundet.

I '26 udtrykte Gramsci en stærk bekymring for de allerede da påbegyndte disciplinære indgreb over for den trotskistiske opposition i SUKP. Det var ikke fordi Gramsci politisk støttede denne opposition. Han ønskede blot, at det russiske partis enhed forblev intakt, da en splittelse ville ødelægge dets omdømme og dermed også evne til at udøve et hegemoni inden for bevægelsen. På foranledning af PCI's politbyro afsendte Gramsci et brev til søsterpartiets centralkomité i oktober. Brevet skulle gå via Togliatti, der allerede var i Moskva; men denne meddelte tilbage, også efter at have rådført sig med Komintern's øverste ledelse, Bukharin, Manuilskij og finnen Kuusinen, at det ikke ville være opportunt at lade brevet gå videre til rette vedkommende og tilmed yderligere risikere, at det skulle falde i oppositionens hænder og skade flertallet.

Afgørelsen var truffet. Gramsci affandt sig ikke uden videre. I et svarbrev klandrede han derfor hele Togliatti's ræsonnement for at være inficeret af *burocratismo*.¹¹ Derefter var der ikke kontakt mellem de to, der selvsagt heller ikke blev gjort lettere af, at Gramsci endte i fængsel kort efter. Togliatti forstod ikke faresignalerne eller forstod dem måske alt for godt, når han hurtigt tilpassede sig den nye stil og altid i valget mellem liv og død, som

det stalinistiske miljø havde reduceret politik til, valgte livet undertiden i dets mest rudimentære form som overlevelse. Togliatti udviste en enestående evne til at siksakke sig selv og sit parti mellem de forskellige kursændringer som SUKP og Komintern lancerede.

Mellem Processerne i Øst og det nye demokrati i Vest

Efter Trotskij's fald fulgte Bukharin's i kølvandet på venstredrejningen i 1929, da teserne om kapitalismens tredje periode og socialfascismen blev kodeord for nye udrensninger, der efter mordet på Kirov i '34 kulminerede med en egentlig terrorbølge i slutningen af årtiet. Heller ikke PCI gik ram fordi, da eksempelvis Bordiga og "højreafvigeren" Angelo Tasca blev ekskluderet. Togliatti måtte lægge Gramsci's linje bag sig, i hvert fald frem til Komintern's VII verdenskongres i 1935, hvor der atter blev lagt op til bredere antifascistiske alliancer for at dæmme op for fascismens fremmarch og de voksende krigstrusler. Demokratiet blev genopdaget mere som metode i den politiske kamp for overgangen til socialismen end som en værdi i sig selv.¹² Men det var dog udtryk for en vis forsigtig åbning over for de nye erfaringer, som ikke mindst de franske kommunister under Thorez' ledelse havde høstet i folkefrontens Frankrig.

Selvom ordet folkefront ikke ved denne lejlighed blev optaget i Internationalens vokalabular, kunne der dog spores et teoretisk skred. Ikke mindst hos Togliatti, der inden for de i forvejen meget snævre rammer, han havde, udviste en uset manøvre dygtighed. Det skete ikke så meget i officielle forsamlinger og dokumenter, hvor hans sprogbrug kunne virke stereotyp, som eksempelvis i de mindre fora blandt eksilerede italienske partikammerater. Således tog han fat i fascismen på et internt kursus, der blev afviklet på Lenin-skolen fra januar til april 1935. For første gang leverede Togliatti en mere indgående analyse af det italienske regime, der havde vist sig langt mere resistent end oprindeligt forventet. Der blev slået ned på regimets evne til at kombinere

voldsudøvelsen med en socialiseringsteknik, der sikrede en vis opbakning også blandt arbejderne. Togliatti rettede sin opmærksomhed på fascismens institutionelle kreativitet, der slog igennem i opbygningen af de korporative fagforeninger og i hele organiseringen af fritiden, fx med aktivitetstilbud efter fyraften (*il Dopolavoro*).¹³

I andre interne sammenhænge fremhævede Togliatti, at fascismens renoncering på de mest elementære borgerlige rettigheder nødvendiggjorde, at den kommunistiske bevægelse satte disse punkter på programmet. Togliatti begyndte at tale om «nyt demokrati» og «grundlovgivende forsamling» i hvert fald som en vigtig etape. Ved siden af folkefrontens Frankrig skulle det borgerkrigshærgede Spanien blive stedet for en afprøvning af det republikanske demokratis bæredygtighed. Togliatti opholdt sig i Spanien i henved 20 måneder frem til maj 1939 som Komintern's repræsentant, kun afbrudt af et ophold i Moskva, sommeren '38.¹⁴

I forhold til de retningslinjer, der blev formuleret ved Komintern's VII verdenskongres, demonstrerede Togliatti stor dristighed i det spanske spørgsmål. Men den kom til udfoldelse over for den politiske situation i Vest og var i hans ræsonnement alene begrundet i det forhold, at historien allerede havde indført socialismen i Sovjetunionen. Det dobbelte perspektiv i Togliatti's adfærd og tænkesæt var tydeligt og blev det i hele sit biopolitiske omfang. Togliatti skal således have overværet de to første af de ialt tre store Processer, inden han tog til Spanien i august 1937, og fik i opdrag at varetage Komintern's propagandakampagne mod den kontrarevolutionære trozskisme. Stilen i hans artikler fra denne periode som Stalin's megafon var med Gianni Corbi's ord «apokalyptisk». ¹⁵ Agosti citerer Ernst Fischer for at have karakteriseret Togliatti's ordvalg som udtryk for «et delirisk bureaukrati». ¹⁶

Hen på sommeren 1938 blev Togliatti kaldt tilbage til Moskva fra Spanien og efterlod sig et spor, der bevisligt skulle forbinde ham med den stalinistiske terror som en af de medløbere, den ikke kunne have været foruden. I sin

egenskab af præsidiemedlem i Komintern ratificerede han i august måned sammen med de øvrige medlemmer det polske kommunistpartis opløsning med den begrundelse, at det var fyldt med Pilsudski-spioner. Dermed blev Togliatti medansvarlig for dødsdommen over den polske partiledelse, der muligvis allerede ved ratificeringen var blevet eksekveret. I et system, hvor magten ikke var delt, var det naturligtvis utænkeligt at foranstalte selvstændige undersøgelser over, om nu også NKVD's beviser var holdbare. Togliatti ytrede udadtil ingen tvivl om bevisernes styrke.¹⁷ Ernst Fischer refererer dog i sine senere og derfor måske også lidt positivere erindringer en samtale fra foråret '37, altså efter den anden store proces, hvori Togliatti skulle have taget visse forbehold over for teorien om det trozkistiske komplot og talt om en «sand, imaginær forfølgelsesmani».¹⁸

Agosti tilslutter sig en tese, der senest er fremsat af den amerikanske historiker M.K. Dziewanowski, at det polske partis skæbne var nøje afstemt efter den sovjetiske udenrigspolitik's interesser. Tiden var kort før den berygtede tysk-sovjetiske ikke-angrebspagt (august 1939), som de polske kommunister, hvoraf mange var jøder, næppe ville have billiget. Det var dog ikke sandsynligt, at Togliatti var orienteret herom. Men omstændighederne og de mulige motiver rejser dog nogle principielle spørgsmål til Togliatti's og den kommunistiske kulturs selvforståelse på dette tidspunkt, når det, der må henregnes til en tidsbegrænset statsræson, i sidste instans legitimeres med historiens langsigtede fornuft. Togliatti følte sig forpligtet på historiens og sit eget partis vegne og var villig til at modsvare sine forventninger til historien med blind accept af Stalin's kortsigtede uhyrligheder. I hvert fald i en vis udstrækning. Efter anden verdenskrig indrømmede Togliatti, at beslutningen om det polske parti var «forkert og katastrofal».¹⁹ Ikke alle midler var altså gyldige til at indfri historiens mål. Allerede det dobbelte perspektiv differentierede de anvendelige midler; men så længe det sovjetiske hegemoni beherskede den politiske kultur også med volds- og af-

presningstrusler,²⁰ var hierarkiet mellem midlerne og deres evaluering givet. Den demokratiske vej var den politiske undtagelse, mens den sovjetiske var historisk universel.

Heller ikke de italienske immigrantkommunister selv gik ram forbi. Der er intet, der dokumenterer, at Togliatti greb hjælpende ind, når folk først var kommet i kløerne på NKVD.²¹ Der er dog intet, der på den anden side godtgør, at han direkte skulle have bragt nogen i vanskeligheder. Der er endog meget, der tyder på, at personer og kredse søgte at underminere Togliatti's egen position. I '38 opløses PCI's centralkomité uden at Agosti dog har fundet dokumentation til at afgøre, hvilken rolle Togliatti spillede i dette drastiske indgreb.²²

Hjem til Italien

På den baggrund kan det godt undre, hvor vide tøjler Togliatti har haft også til, i modsætning til andre udenlandske Komintern-ledere (fx Kuusinen), at forberede sin hjemkomst til Italien, efterhånden som den antifascistiske front af Vestallierede og Sovjetunionen fik sine første sejre, og det stod klart, hvorledes krigen ville ende. Fra juni 1941 til januar '44 transmitterede han jævnlige sine budskaber til Italien via Radio Milano Libertà, der foregav at sende fra italiensk jord, men havde sin sender i Moskva og fra oktober '41 i Ufa, hvortil store dele af Komintern's kontorer blev flyttet efter den tyske invasion. Det var vigtigt for ham at slå fast, at alliancen med de demokratiske kræfter i Vest ikke var noget midlertidigt og forbigående. Men skulle denne alliance også have et bærende perspektiv måtte den igennem et væbnet opgør, der ikke bare var militært forankret, men som havde den folkelige basis, en modstandbevægelses partisanfigur kunne give.²³

Hen på efteråret 1943 talte Togliatti i Søjlehallen i Fagforeningernes Hus i Moskva, hvor Lenin i sin tid lå lit de parade. Det var i øvrigt i et tilstødende lokale, Oktober-salen, i samme hus, at de store Processer var blevet afviklet under en tilstedeværende Togliatti's opmærk-

somhed. Unægteligt et Hus, der har rummet Togliatti's eget tvesind mellem Øst og Vest, mellem liv og død, mellem glemsel og erindring. I Italien var Mussolini i juli blevet drevet fra magten ved et statskup, mens en ny regering under ledelse af marskal Badoglio var kommet til og nu fortsatte krigen på allieret side mod Tyskland og den imellemtiden etablerede Salò-republik i Norditalien under Mussolini's formelle ledelse. Togliatti vendte i sin tale tilbage til sine gamle temaer om det nye demokrati og den grundlovgivende forsamling og supplerede dem med et krav om dannelsen af en national regering også med kommunistisk deltagelse. Dette udspil var ganske i overensstemmelse med resultatet af Moskva-konferencen kort forinden mellem de tre allierede udenrigsministre (19.-30. oktober 1943), der eksplicit lagde op til regeringer med alle de kræfter, der havde kæmpet mod fascismen.²⁴

Den del af Togliatti's biografi, der beskriver tiden efter anden verdenskrig, er bedre kendt – nok også i Danmark, hvor den italienske kommunisme altid har været nøje fulgt og virket inspirerende, især fra 60'erne. Det er derfor vigtigt at understrege, at da Togliatti atter dukkede op i Italien efter atten års fravær, havde han nogle præmisser med, der allerede var lagt på plads i eksilet, men som ikke af den grund var ganske fastlåste i deres indbyrdes forhold og upåvirkelige af den nye nationale og internationale kontekst. Togliatti kom til Napoli den 27. marts 1944. Vesuv var i udbrud og sendte en tung sky af røg ud over Golfen. «Fædrelandets ansigt havde noget apokalyptisk over sig». Sådan huskede Togliatti selv sit første, længselsfuldt ventede møde med Italien.²⁵ Efter eget udsagn var han rejst fra Moskva den 26. februar. Det er imidlertid mere sandsynligt, at afrejsen først fandt sted den 5. eller 6. marts og – nok så interessant – efter et natligt møde med Stalin. Det er den tidligere Komintern-præsident Dimitrov, der giver denne oplysning i sin ellers utilgængelige dagbog, som historikeren Narinskij dog har haft lejlighed til at konsultere.²⁶

Togliatti skulle med andre ord være infor-

meret om Sovjets forestående diplomatiske anerkendelse af Badoglio-regeringen. Når han så tilbagedaterede sin afrejse, er det blevet set som et forsøg på fra Togliatti's side at slette enhver formodning om, at PCI's indtræden kort efter i Badoglio-regeringen (også kaldet "Salerno-vendingen", *la svolta di Salerno*) skulle være koordineret med den sovjetiske udenrigspolitik. Man kan naturligvis hævde, at allerede "det dobbelte perspektiv", som Togliatti fortsat tog afsæt i, meget vel kunne give næring til en formodning i den retning. Men det ville i så fald være en meget deterministisk læsning af det foreliggende kildemateriale. Agosti afviser, at Togliatti blot har pareret ordre, så meget mere som han selv havde været med til i årene forinden at formulere den linje, han anså for bedst til at forankre PCI i et nyt Italien. Agosti antyder endog, uden dog at have noget belæg for sin antagelse, at Togliatti under det natlige møde med Stalin ikke blot har lyttet men haft en «aktiv rolle».²⁷ Læseren kan imidlertid, med forlov, have sin tvivl; thi hvordan forestiller man sig egentlig en lavere rangerende kommunistleder fra et slagent land påvirke Stalin, der allerede optrådte som sejrherre.

Med i vurderingen hører også, at spørgsmålet om en kommunistisk regeringsdeltagelse ikke kun var et sovjetisk ønske. Det lå inden for de rammer, som bl.a. Moskva-konferencen mellem de tre allierede udenrigsministre lagde for en fremtidig orden i Europa. Revisionistiske historikere med den kontroverselle og nu afdøde Mussolini-forsker Renzo De Felice i spidsen har i det klare øjemed at delegitimere PCI hævdet, at det nye kildemateriale endegyldigt har bevist, at PCI blot var et beredvilligt redskab i Stalin's hænder.²⁸ Agosti bruger det samme materiale men klogeligt til lidt mere forsigtige konklusioner.

Ret beset handlede Togliatti på baggrund af en global situation, hvor den antifascistiske front mellem de allierede endnu var intakt, og hvor den italienske modstandsbevægelse ikke kun bestod af kommunistiske partisaner, omend de udgjorde broderparten i en konfrontation, der havde momenter af klassekamp og

Togliatti taler for det italienske kommunistparti 18.12.1949.

borgerkrig, men som først og fremmest var en national befrielseskrig. De Felice og konsorter vurderer derimod Togliatti's handle- og tænkesæt i forhold til den kolde krig og den antifascistiske alliances senere sammenbrud.

Faktisk fornyer og accentuerer Togliatti sit politiske vokabular med ord, som næppe ville være at finde i den sovjetiske diskurs. Tværtimod. Det er ord som *partito nuovo*, der lagde op til en organisatorisk omlægning af PCI fra et kadreparti til et masseparti, tilpasset et nyt konstitutionelt demokrati; offentliggørelsen af Gramsci's breve og optegnelser fra fængslet varselede yderligere et nyt men ikke ganske problemfrit forhold mellem partiet og de intellektuelle. Og det er ord som *democrazia progressiva*, der henviser til en mere dynamisk opfattelse af et demokrati, hvor det er arbejderklassens opgave at fremtvinge en udvidelse af de folkelige rettigheder til foruden de traditionelle borgerlige rettigheder også at omfatte sociale rettigheder og egentlige strukturelle reformer på det økonomiske område.

Med denne bagage deltog Togliatti i udformningen af en ny republikansk forfatning, der trådte i kraft i 1948. Forfatningen legitimerede PCI som et demokratisk, antifascistisk parti. Partiet fik dermed en anderledes sikret forankring i det italienske samfund, end det havde kendt til før. Det betød også, at det parlamentariske og pluralistiske demokrati ikke længere kunne reduceres til blot at være en katalysator, der forsvandt med overgangen til socialismen.²⁹ I denne henseende havde også sporene efter den græske borgerkrig været skræmmende. Dermed lagde Togliatti op til en anden vægtning af "det dobbelte perspektiv"s to linjer, den østlige og den vestlige. Yderligere tilskyndet af den kolde krigs opdeling af verden måtte Togliatti i stigende grad tænke det progressive demokratis linje ikke så meget som en politisk variant af et historisk projekt, varetaget af Sovjetunionen, men som et bolværk mod et kristeligdemokratisk parti, der i efterkrigstidens antikommunistiske regi ikke afstod fra at tage antikonstitutionelle og repressive midler i brug blot for at bevare magten.

1956 og de sidste år

Forholdet til Sovjet forblev ikke uproblematisk, omend det aldrig kom til et åbent brud. Eksempelvis nægtede Togliatti i '51 at lade sig udnævne til leder af Kominform, samarbejdsorganisationen mellem de kommunistiske partier, der blev oprettet i 1947, efter at Komintern som et led i de allieredes indbyrdes aftaler var blevet opløst i '43.³⁰ Et attentat mod Togliatti uden for parlamentet i Rom den 14. juli 1948, nogle måneder efter PCI's store valgnederlag til DC, kunne ellers begrunde, at han bragte sig i større sikkerhed.

Da Krustjof på SUKP's berømte XX partikongres i 1956 afslørede Stalin's rædselsregimente, kunne det næppe komme som nogen overraskelse for en hærdet Togliatti. Han udviste dog fortsat stor loyalitet, bundet, som han var, af sit tvesind. Efter at *New York Times'* offentliggørelse af Krustjof's hemmelige rapport, blev de vestlige journalister, der beskæftigede sig med sagen, affærdiget som «hylende aber».³¹ Men i et efterfølgende interview til tidskriftet *Nuovi Argomenti* kom en anderledes eftertænksomhed for dagen. Togliatti måtte gå ind i kritikken og gik endog videre en Krustjof. Han stillede sig ikke tilfreds med den russiske analyse af stalinismen. Der var ikke kun tale om persondyrkelse. Problemet lå i en degenerering af sovjetsamfundets bærende strukturer, der dog ikke – forsvarede Togliatti – var blevet så stærkt svækket, at de ikke kunne regenereres og påny vise deres overlegenhed.³² Denne balanceakt mellem kritik og loyalitet var ligeledes tydelig i reaktionen på opstandene i Polen og Ungarn senere samme uforglemmelige år. På den ene side udtrykte de angiveligt retmæssige krav nedefra om reformer. På den anden side var den militære indgriben i Ungarn beklagelig, ja, men nødvendig, efterhånden som de civile myndigheder mistede kontrollen med situationen og tilmed ville trække Ungarn ud af Warszawa-pagten.³³

Det der fra statsråson'ens snævre synspunkt var et sovjetisk sikkerhedsspørgsmål, blev for Togliatti i sidste instans et spørgsmål om at redde kernen i den russiske revolution.

Og han var villig til at betale prisen, som han tidligere havde været det i andre situationer, der meget vel kunne have indbefattet ham selv. Selvføringens latente mulighed synes at have været den skæbne, som Togliatti og en hel generation af kommunister har været villig til at underkaste sig, for overhovedet at kunne gennemleve, hvad Agosti et sted i sin bog har kaldt «dette århundredes måske største paradoks»: hvordan har Sovjet kunnet vække så mange forhåbninger, når det selv undergravede, hvad det stod for.³⁴

Togliatti frigjorde sig aldrig fra biopolitikens skæbne eller fra de etiske valg og teoretiske strategier, der definerede denne skæbne og lagde en matrice for et stykke politisk hverdagsliv i det 20. århundrede. Agosti konkluderer: «Det er sandsynligt, at Togliatti i vidt omfang [...] ikke har fanget modsætningen mellem PCI's "nationalisering" og tilhørsforholdet til den kommunistiske verdensbevægelse [...] og heller ikke modsætningen mellem den uforsonlige beskyttelsesfunktion, som PCI udøvede i Italien over for det demokratiske system, og den stadige fremhævelse af det sovjetiske "socialismedemokrati"s overlegenhed».³⁵ Set i det lange forløb er det dog Togliatti's fortjeneste, at PCI forlader stalinismen ikke ved at vælge Sovjet fra (det sker først med Enrico Berlinguer) men ved først og fremmest at vælge det parlamentariske og pluralistiske demokrati til. Togliatti var en sammensat figur, et mulighedsfelt i italiensk politik, der kun har været delvis udnyttet, fordi den dominerende antikommunisme identificerede PCI med stalinismen og så bort fra, at PCI's antifascisme skabte afstand for at give større rum til de "vestlige" værdier, som efterkrigstidens økonomiske og politiske genopretning truede.

Noter

1. Aldo Agosti, *Togliatti*, Torino 1996, 638s. Bogen er ikke forsynet med egentlige noter men med kommenterende henvisningsafsnit. Det ville have lettet læserens orientering i kildematerialet og den øvrige anvendte litteratur, hvis bogen havde været forsynet med en ordentlig bibliografi, herunder også oversigt over
- Togliatti's skrifter m.m. Agosti (født 1943 og professor i samtidshistorie ved universitetet i Torino) fremhæver i forordet de "kommunistiske" historikere Paolo Spriano og Ernesto Ragionieri som vigtig inspiration. Forfatteren har bl.a. udgivet en omfattende dokumentsamling til Komintern's historie, Aldo Agosti, *La Terza Internazionale. Storia e documentaria (1919-1943). I-III*, Roma 1974-1979.
2. Giuliano Procacci, *Storia degli italiani*, Bari (1968) 1987, s. 559.
3. Agosti cit. s. 557
4. Leonardo Paggi, *Un secolo spezzato. La politica e le guerre*, i '900. *I tempi della storia* (red. Claudio Pavone), Roma 1997, s. 102.
5. Mariuccia Salvati, *Il Novecento*, i ibid. s. 18.
6. Gert Sørensen, *Den italienske kommunismes lange krise*, i *Årbog for arbejderbevægelsens historie. 1991*, ss.131-32.
7. Agosti cit. s. 312-14.
8. Carsten Juhl, *Amadeo Bordiga*, i *Arbejderhistorie*, 3, 1997, ss. 10-19.
9. Agosti cit. ss. 53-58. Se også Togliatti, *La formazione del gruppo dirigente del partito comunista italiano nel 1923-24*, Roma 1974; bogen bygger på en brevveksling mellem, Gramsci, Togliatti o.a.
10. Ibid. s. 71.
11. Ibid. ss. 87-89.
12. Ibid. s. 179.
13. Ibid. s. 186. Togliatti's *Lezioni sul fascismo* blev udgivet af Ernesto Ragionieri i 1970.
14. Ibid. ss. 207-08 og ss. 228-29. Et senere tilbagevist rygte om, at Togliatti under sit ophold i Spanien skulle have lagt hindringer i vejen for opklaringen af stalinistiske agents drab på POUM's leder Andrés Nin kommer Agosti ikke ind på, se fx Paolo Spriano, *Il compagno Ercoli. Togliatti segretario dell'Internazionale*, Roma 1980, ss. 110-11.
15. Gianni Corbi, *Togliatti a Mosca. Storia di un "legame di ferro"*, Milano 1991, ss. 183-92.
16. Agosti cit. s. 216.
17. Corbi cit. s. 188.
18. Agosti cit. s. 219.
19. Ibid. ss. 243-45.
20. Corbi cit. s. 191.
21. Agosti cit. s. 220. Om italienernes skæbne, se mere udførligt Corbi cit. passim.
22. Agosti s. 223.

23. Ibid. s. 264.
24. Ibid. ss. 270-72.
25. Ibid. s. 278.
26. Ibid. s. 275 og s. 596. Michail Narinskij, *Togliatti, Stalin e la svolta di Salerno*, i *Studi Storici*, 3, 1994. Samme Narinskij er sammen med Jürgen Rojahn redaktør af *Centre and Periphery: the History of the Comintern in the Light of New Documents*, *International Institute of Social History*, Amsterdam 1996; anmeldt af Morten Thing i *Arbejderhistorie*, 2, 1997, ss. 82-83.
27. Agosti cit. s. 275 og s. 280.
28. Renzo De Felice, *Rosso e Nero* (interview ved Pasquale Chessa), Milano 1995, s. 72.
29. Agosti cit s. 287.
30. Ibid. s. 385.
31. Ibid. s. 437.
32. Ibid. s. 445. Krustjof svarer Togliatti i et brev (af 30. juni 1956), der klandrer den italienske leder for brugen af vendingen «bureaukratisk degenerering» om det sovjetiske samfund. Brevet findes offentliggjort i Giuseppe Vacca, *Togliatti sconosciuto* (supplement til avisen *l'Unità*, 31.8.1994) ss. 191-93.
33. Agosti cit. s. 451.
34. Ibid. s. 402.
35. Ibid. s. 559.

Abstract

Sørensen, Gert: Palmiro Togliatti – the man who wanted to be a gardener, *Arbejderhistorie* 1/1998, p. 41-52.

The article looks at the newly published biography of the Italian Communist leader Palmiro Togliatti (1893-1964). The biography is based upon, amongst other things, the PCI's and Comintern's recently opened archives. Compared with earlier biographical material, it is more retrospective and attempts to take stock of Togliatti, completed as it was in the wake of the fall of the Wall – in a time which is fundamentally different from the bipolar world order which was that of Togliatti. A major theme which runs through the book is the double perspective of Togliatti due to his position in the conflict-filled sphere between Soviet Stalinism and Western parliamentarianism.

Gert Sørensen
Lektor i italiensk historie og kultur
Romansk Institut, Københavns Universitet
Njalsgade 78, 2300 København S
Tlf: 35 32 84 34